УДК 341.24:343.9
DOI https://doi.org/10.24144/2788-6018.2026.01.3.43

ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ДОВКІЛЛЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ ЯК ФОРМА ПОРУШЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ

Шашурина Н.Г.,
здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії з міжнародного права,
Міжнародного гуманітарного університету
ORCID: 0009-0002-0926-2413

Шашурина Н.Г. Злочини проти довкілля в міжнародному праві як форма порушення прав людини.

Стаття присвячена аналізу злочинів проти довкілля в міжнародному праві як форми порушення прав людини, з акцентом на їх кримінально-правову кваліфікацію та еволюцію норм відповідальності.

Розглянуто ключові міжнародно-правові інструменти: Додатковий протокол I до Женевських конвенцій (захист довкілля під час збройних конфліктів), Римський статут МКС (стаття 8(2)(b)(iv) як підстава для кваліфікації воєнних злочинів проти природного середовища), Орхуська конвенція.

Проаналізовано поняття екоциду, його тлумачення в Пояснювальній доповіді до Конвенції Ради Європи про захист довкілля засобами кримінального права (пункти 19, 172), а також дискусію щодо відходу від антропоцентризму до екоцентризму в міжнародному кримінальному праві.

Особлива увага приділена актуальності теми в контексті повномасштабної агресії проти України з 2022 року, де масове завдання шкоди довкіллю кваліфікується як воєнні злочини та потенційний екоцид. Підкреслено роль ратифікації Римського статуту Україною, що посилює юрисдикцію МКС щодо екологічних злочинів у ситуації в Україні, а також принципи Комісії міжнародного права ООН щодо захисту довкілля у зв'язку зі збройними конфліктами.

Порівняльний аналіз свідчить про прогрес екологічності кримінального права: від обмеженого захисту довкілля як цивільного об'єкта до перспектив визнання екоциду окремим міжнародним злочином. Пропозиція Вануату, Фіджі та Самоа про внесення екоциду до Римського статуту перебуває на стадії розгляду в Асамблеї держав-учасниць МКС і може стати кроком до посилення відповідальності за масове руйнування природи незалежно від безпосередньої шкоди людям.

Результати дослідження вказують на необхідність удосконалення міжнародних стандартів. Зауважено, що злочини проти довкілля є не лише екологічними, а й грубими порушеннями фундаментальних прав людини на здорове середовище, що вимагає комплексного підходу для запобігання безкарності.

Для України рекомендується активне просування міжнародного визнання екоциду, інтеграція принципів Римського статуту в національне законодавство та використання заморожених російських активів для відшкодування екологічної шкоди.

Ключові слова: злочини проти довкілля, екоцид, Римський статут, права людини на безпечне середовище, воєнні злочини проти природи, агресія, міжнародне кримінальне право.

Shashuryna N.H. Crimes against the environment in international law as a form of human rights violation.

The article is devoted to the analysis of crimes against the environment in international law as a form of violation of human rights, with an emphasis on their criminal-legal qualification and the evolution of the norms of liability.

The key international legal instruments are considered: Additional Protocol I to the Geneva Conventions, the Rome Statute of the ICC, the Aarhus Convention.

The concept of ecocide, its interpretation in the Explanatory Report to the Council of Europe Convention for the Protection of the Environment through Criminal Law, as well as the discussion on the shift from anthropocentrism to ecocentrism in international criminal law are analyzed.

Particular attention is paid to the relevance of the topic in the context of full-scale aggression against Ukraine from 2022, where massive environmental damage is qualified as war crimes and potential ecocide.

A comparative analysis indicates the progress of the environmentalism of criminal law: from limited protection of the environment as a civilian object to the prospects of recognizing ecocide as a separate international crime. The proposal of Vanuatu, Fiji and Samoa to include ecocide in the Rome Statute is under consideration by the Assembly of States Parties to the ICC and may be a step towards strengthening responsibility for the massive destruction of nature, regardless of direct harm to people.

The results of the study indicate the need to improve international standards. It is noted that environmental crimes are not only ecological, but also gross violations of fundamental human rights to a healthy environment, which requires a comprehensive approach to prevent impunity.

For Ukraine, active promotion of international recognition of ecocide, integration of the principles of the Rome Statute into national legislation, and use of frozen Russian assets to compensate for environmental damage are recommended.

Key words: environmental crimes, ecocide, Rome Statute, human rights to a safe environment, war crimes against nature, aggression, international criminal law.

Постановка проблеми. Злочини проти довкілля є ключовим елементом порушення прав людини в міжнародному праві, оскільки вони безпосередньо впливають на право на здорове та безпечне середовище, визнане в численних міжнародних актах. Незважаючи на еволюцію від конвенцій про охорону довкілля (наприклад, Стокгольмська декларація 1972 р. та Ріо-де-Жанейрська декларація 1992 р.) до спроб визнання екоциду в Римському статуті Міжнародного кримінального суду (далі – МКС), регулювання цих злочинів зберігає певні відмінності. Проблема полягає в різниці підстав криміналізації, обсязі відповідальності (від національних кодексів до міжнародних норм), процедурних особливостях та впливі на ефективність захисту прав людини. Це вимагає глибокого порівняльного аналізу злочинів проти довкілля як форми порушення прав людини для виявлення сильних і слабких сторін, еволюції норм та можливостей удосконалення механізмів відповідальності в міжнародному праві.

Дослідження теми злочинів проти довкілля в міжнародному праві як форми порушення прав людини є надзвичайно актуальним через зростання глобальних екологічних криз, зокрема кліматичних змін та техногенних катастроф. Це має особливе значення для України, де МКС та національні органи активно розслідують екологічні наслідки агресії Російської Федерації, такі як екоцид, забруднення водойм та ґрунтів. Аналіз цієї теми сприяє розробці рекомендацій щодо гармонізації міжнародних стандартів з національним законодавством, посилення гарантій прав людини на безпечне довкілля та ефективності протидії безкарності. Дослідження дозволить краще зрозуміти еволюцію норм від конвенцій до МКС, порівняти підстави, процедури та наслідки криміналізації, а також оцінити їх вплив на глобальну екологічну безпеку.

Метою статті є порівняльний аналіз злочинів проти довкілля в міжнародному праві як форми порушення прав людини, визначення їх спільних рис, відмінностей та ролі в забезпеченні екологічної справедливості.

Стан опрацювання проблематики. У своїх працях питання злочинів проти довкілля, міжнародно-правової відповідальності, порушення прав людини на безпечне середовище, діяльності МКС та екоциду досліджували: Медведєва М.О. [1], Короткий Т.Р. [1], Сироїд Т.Л. [2], Яворська В.Г. [3], Рябець К.А. [4], Бехруз Х. [5] та ін. Ці дослідники працюють у галузях міжнародного кримінального права, екологічного права, прав людини, юрисдикції МКС та імплементації норм Римського статуту в національні системи, а також вивчають проблеми екоциду, воєнних злочинів проти довкілля та комплементарності

Виклад основного матеріалу. З плином часу міжнародна спільнота, починаючи з першої половини XX століття, сформувала комплекс принципів міжнародного права, спрямованих на захист як цивільного населення, так і навколишнього середовища – ключової складової безпечного існування людини, що безпосередньо впливає на якість її життя. На цьому наголошує, зокрема в своїй монографії М. О. Медведєва: «Оскільки захист довкілля становить одну з найважливіших глобальних проблем, що постали сьогодні перед світовим співтовариством, це зумовлює модернізацію стратегії глобальної екологічної політики, її дієвих інструментів реалізації, запобігання виснаженню природних ресурсів та погіршенню стану навколишнього середовища, належного забезпечення екологічних прав людини, встановлення міжнародно-правової відповідальності за екоцид та інші порушення у даній сфері» [1, с. 27].

Основою захисту навколишнього середовища є комплекс екологічно-гуманітарних норм, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки. Законодавство України закріплює екологічну безпеку на конституційному рівні. Поняття екологічної безпеки визначено у статті 50 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища»: «Екологічна безпека – це такий стан навколишнього природного середовища, при якому забезпечується попередження погіршення екологічної обстановки та виникнення небезпеки для здоров'я людей» [6].

К.А. Рябець підкреслює: «Стаття 16 Конституції України визначила забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, збереження генофонду Українського народу обов'язком держави. Найважливіше положення щодо екологічних прав людини закріплено в ст. 50 Конституції України, яка передбачає, що кожен має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля та на відшкодування завданої порушенням цього права шкоди.

Кожному гарантується право вільного доступу до інформації про стан довкілля, про якість харчових продуктів і предметів побуту, а також право на її поширення. Така інформація ніким не може бути засекречена. Обов'язок кожного громадянина не заподіювати шкоди природі та відшкодовувати завдані ним збитки регламентований статтею 66 Конституції України.

Вищезазначені положення Конституції України є суттєвими складовими екологічної політики України, яка направлена на покращення стану навколишнього природного середовища, забезпечення екологічної безпеки людини і підвищення раціональності використання природних ресурсів.» [4, с. 50].

У міжнародному аспекті ключовим документом є Додатковий протокол I до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів. Згідно зі статтею 55 цього Протоколу, під час ведення воєнних дій має виявлятися турбота про захист природного середовища від широкої, довготривалої та серйозної шкоди [7]. Такий захист включає заборону використання методів або засобів ведення війни, що мають на меті або, як можна очікувати, завдадуть такої шкоди природному середовищу й тим самим спричинять шкоду здоров'ю або виживанню населення. Заподіяння шкоди природному середовищу як репресалій також заборонено.

Римський статут Міжнародного кримінального суду, що набув чинності у 2002 році, є одним із найважливіших сучасних інструментів регулювання злочинів проти довкілля. Статут передбачає індивідуальну кримінальну відповідальність за напади на природне середовище. Зокрема, стаття 8(2)(b)(iv) кваліфікує як воєнний злочин розпочинання нападу, який може спричинити випадкові втрати серед цивільного населення або шкоду цивільним об'єктам, явно надмірні порівняно з очікуваною конкретною та безпосередньою воєнною перевагою [8]. Оскільки природне середовище вважається цивільним об'єктом, прямі напади або надмірна випадкова шкода йому становлять воєнний злочин.

Особливе значення має поняття екоциду. Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про захист довкілля засобами кримінального права (пункти 19 та 172) асоціює положення статті 31 Конвенції зі злочином екоциду [9]. У ній зазначено, що умисні дії, які спричиняють знищення або широкомасштабну, значну, незворотну чи тривалу шкоду екосистемам значного розміру або екологічної цінності, мають розглядатися як особливо тяжкі злочини. Такі діяння можуть охоплювати поведінку, порівнянну з «екоцидом», який уже криміналізовано в законодавстві деяких держав-членів Ради Європи та обговорюється на міжнародних форумах

Розглядаючи покоління прав людини, особливу увагу слід приділити правам третього покоління – солідарним (колективним) правам суспільства чи народів. До них належать право на сталий розвиток, мир, безпечне навколишнє середовище, участь у користуванні спільною культурною спадщиною людства, право на інформацію та гуманітарну допомогу. Крайня бідність, війни, екологічні та стихійні лиха обмежують прогрес у дотриманні прав першого та другого поколінь, що зумовило необхідність визнання нової категорії прав для забезпечення умов їх реалізації, особливо в країнах, що розвиваються [10].

Одним із ключових документів, що закріплює позитивні права людини на здорове середовище, є Європейська конвенція з прав людини 1950 року. Стаття 8 Конвенції гарантує право на повагу до приватного і сімейного життя, житла та кореспонденції. Європейський суд з прав людини у низці рішень (зокрема, у справі Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland від 9 квітня 2024 року [11]) інтерпретував цю статтю як таке, що охоплює право на ефективний захист від серйозних негативних наслідків зміни клімату для життя, здоров'я, добробуту та якості життя. Держави зобов'язані вживати своєчасних та послідовних заходів для пом'якшення кліматичних змін [12].

Важливим є Орхуська конвенція (Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля), яка декларує право кожної людини жити в сприятливому для здоров'я та добробуту навколишньому середовищі, а також обов'язок захищати та покращувати його для нинішніх і майбутніх поколінь. Для реалізації цього права громадяни повинні мати доступ до інформації, брати участь у прийнятті рішень та звертатися до правосуддя з екологічних питань [13].

Термін «злочини проти довкілля» характеризується неоднозначністю тлумачень серед науковців. Він охоплює широкий спектр правопорушень – від незаконної торгівлі дикими тваринами до незаконного скидання відходів, контрабанди речовин, що руйнують озоновий шар, та незаконного видобутку корисних копалин. Т.Л. Сироїд зазначає, що екологічні злочини включають також загрози фінансування від експлуатації природних ресурсів, відмивання коштів, податкове шахрайство та вплив на довкілля незаконної експлуатації. Жертвами є окремі особи, громади та населення держави; суб'єктами – фізичні особи, компанії, уряди, злочинні мережі [2, с. 334].

Відсутність окремого злочину екоциду в Римському статуті (масоване та систематичне завдання шкоди екосистемам та природі в цілому) ускладнює притягнення до відповідальності. Пропозиція

Вануату, Фіджі та Самоа (вересень 2024 р.) про внесення екоциду до Римського статуту як п'ятого міжнародного злочину (визначення: «unlawful or wanton acts... with knowledge that there is a substantial likelihood of severe and either widespread or long-term damage to the environment») перебуває на стадії обговорення в Асамблеї держав-учасниць МКС [14]. Відхід від антропоцентризму може забезпечити захист природи самої по собі, зауважує Х. Бехруз, але вимагає консенсусу для балансу з правами людини [5, с. 736]. В.Г. Яворська підкреслює, що необхідність виділення екоциду як окремого злочину на міжнародному рівні пояснюється…масовістю вчинення екоциду, яким заподіяна шкода повітрю, водним ресурсам, лісам, ґрунту, що негативно впливає на життя, здоров'я людей, ведення сільського господарства, інші права людини [3, с. 85].

У травні 2022 року Комісія міжнародного права ООН ухвалила 27 принципів захисту навколишнього середовища у зв'язку зі збройними конфліктами (PERAC), спрямованих на запобігання, пом'якшення та усунення шкоди довкіллю [15]. Ці принципи покладають на держави відповідальність за відшкодування збитків, посилення захисту довкілля та використання міжнародних судових механізмів.

Висновки. Таким чином, екологічна безпека навколишнього середовища безпосередньо пов'язана з фундаментальними правами людини та впливає на рівень захищеності життєво важливих інтересів людини, суспільства, довкілля та держави від реальних або потенційних загроз, зумовлених антропогенними чи природними чинниками. Система екологічної безпеки будь-якої країни – це сукупність державних заходів (правових, економічних, технічних, гуманітарних і медичних), спрямованих на підтримання рівноваги між її екосистемами та антропогенним і природним навантаженням, розроблення механізмів оздоровлення й запобігання деградації довкілля, піклування про здоров'я людей. Вона залежить від наявності природних ресурсів та геополітичних чинників. Визначення основних принципів політики екологічної безпеки і покращення стану довкілля має ґрунтуватися на результатах міждисциплінарних наукових досліджень зв'язків природи й суспільства та можливості комплексного вирішення проблеми збереження й захисту природного середовища.

Відсутність окремого злочину екоциду, який би визначався як масоване та систематичне завдання шкоди екосистемам та природі в цілому, ускладнює притягнення до відповідальності за вчинення подібних дій, особливо в контексті сучасних збройних конфліктів. Пропозиція внесення екоциду до Римського статуту МКС (зокрема, від Вануату, Фіджі та Самоа у 2024 р.) може стати кроком до відходу від чистого антропоцентризму у формулюванні міжнародних кримінальних стандартів, передбачаючи захист природи самої по собі. Однак це також викликає дискусії: з одного боку, розширення відповідальності на шкоду, завдану довкіллю незалежно від безпосереднього впливу на людей; з іншого – можливе обурення тих, хто вважає, що правовий захист повинен бути спрямований переважно на права людини. Введення окремого злочину екоциду могло б ефективніше пов'язати руйнування довкілля з людськими стражданнями, але вимагає широкого міжнародного консенсусу для запобігання негативним наслідкам та забезпечення балансу.

Регуляторні зусилля останніх десятиліть продемонстрували розвиток екологічності кримінального права. Зелена кримінологія дозволяє враховувати складність правопорушень, пов'язаних з навколишнім середовищем, а також їх перетин з корпоративною злочинністю, організованою злочинністю, шахрайством чи корупцією, а також роль недержавних суб'єктів кримінального правосуддя, таких як неурядові організації та організації громадянського суспільства. У контексті повномасштабної війни та ратифікації Римського статуту Україною, ці підходи набувають особливої актуальності для протидії екологічним злочинам як формі порушення прав людини.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Міжнародний захист права людини на здоров'я та безпечне довкілля: моногр. / авт. кол.; за заг. ред. М.О. Медведєвої. Київ: Видавничий дім «Вініченко», 2023. 260 с. URL: https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2023/08/monografiya1608.pdf (дата звернення: 10.01.2026).
2. Сироїд Т.Л. Поняття, ознаки та види екологічних злочинів у міжнародному праві. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. *Серія ПРАВО.* 2024. Вип. 84. С. 334-344. DOI: https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.47.
3. Яворська В.Г. Визначення поняття «екоцид» у міжнародному праві та Кримінальному кодексі України. *Центральноукраїнський вісник права та публічного управління.* 2023. Вип. 3. С. 83-89. DOI https://doi.org/10.32782/cuj-2023-3-10.
4. Рябець К.А. Екологічне право України: Навчальний посібник. К.: Центр учбової літератури, 2009. 438 с. URL: https://library.nlu.edu.ua/POLN_TEXT/CUL/06-Ekolog_pravo-Ryabec.pdf (дата звернення: 10.01.2026).
5. Бехруз Х. Критичні аспекти міжнародно-правового регулювання злочинів проти природного середовища за Римським статутом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 734-737. DOI https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-11/179.

6. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text (дата звернення: 10.01.2026).
7. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 10.01.2026).
8. Римський Статут Міжнародного Кримінального Суду від 17.07.1998. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#n1089 (дата звернення: 10.01.2026).
9. Пояснювальна доповідь до Конвенції Ради Європи про захист довкілля засобами кримінального права (ETS No. 172). Strasbourg: Council of Europe, 1998. (Пункти 19, 172). URL: https://rm.coe.int/16800c2f5c (дата звернення: 10.01.2026).
10. The evolution of human rights. Council of Europe. URL: https://www.coe.int/uk/web/compass/the-evolution-of-human-rights (дата звернення: 10.01.2026).
11. Verein KlimaSeniorinnen Schweiz and Others v. Switzerland: Application no. 53600/20. Judgment 9 April 2024. URL: https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-233206 (дата звернення: 10.01.2026).
12. Європейська конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (ратифікована Законом України від 17.07.1997 № 475/97-ВР). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 10.01.2026).
13. Конвенція про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (Орхуська конвенція) від 25 червня 1998 р. (ратифікована Законом України від 06.07.1999 № 832-XIV). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_015#o163 (дата звернення: 10.01.2026).
14. Proposal by Vanuatu, Fiji and Samoa to amend the Rome Statute to include the crime of ecocide (submitted September 2024). Status as of January 2026: under consideration in the Assembly of States Parties to the ICC. URL: https://www.stop_ecocide.earth/ (дата звернення: 10.01.2026).
15. International Law Commission. Principles on Protection of the Environment in Relation to Armed Conflicts (PERAC), with commentaries. Adopted on second reading in 2022. URL: https://legal.un.org/ilc/texts/instruments/english/commentaries/8_7_2022.pdf (дата звернення: 10.01.2026).

Дата першого надходження рукопису до видання: 11.01.2026
Дата прийняття до друку рукопису після рецензування: 26.01.2026
Дата публікації: 2.02.2026

© Шашурина Н.Г., 2026
Стаття поширюється на умовах ліцензії CC BY 4.0